
Konflikty v rodině původu, osobní pohoda a duševní zdraví v dospělosti*

DANA HAMPLOVÁ, ROMANA TRUSINOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Conflict in the Family of Origin, Subjective Wellbeing, and Mental Health in Adulthood

Abstract: The article explores the relationship between conflict in the family of origin and an individual's wellbeing in adulthood. It examines to what extent the negative effects of a childhood spent in a conflict-ridden family can be explained by economic deprivation in childhood, a disrupted life course, and a person's sociodemographic situation in adulthood. Empirical analyses are conducted on data from the 7th wave of the ESS from 2014 and three indicators of personal wellbeing are used: a depression scale, self-reported happiness, and life satisfaction. The analyses show that spending childhood in a conflict-ridden family affects mainly the emotional side of personal wellbeing (happiness, depressive symptoms). The relationship between the cognitive side of personal wellbeing (satisfaction with life) and a high-conflict environment in childhood can be explained by sociodemographic factors.

Keywords: personal wellbeing, depression, childhood, family of origin

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2018, Vol. 54, No. 2: 199–218

<https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.2.399>

V posledních desetiletích prudce stoupá zájem sociálních věd o otázky kvality života, spokojenosti a osobní pohody. Ukazuje se totiž, že žít spokojený a naplněný život je nejen jedním z hlavních životních cílů většiny lidí, ale spokojenost, pocity štěstí a absence negativních emocí zásadním způsobem ovlivňují i řadu dalších oblastí života. Duševní pohoda je například klíčová pro zdraví člověka a jeho schopnost vytvářet a udržovat sociální vazby. Spokojenost a pocity štěstí zlepšují naši pracovní výkonnost, zvyšují pravděpodobnost, že si nalezneme životního partnera, získáme práci, budeme vydělávat více peněz, a snižují pravděpodobnost rozvodu, nemoci či úmrtí [Koopmans et al. 2010; Lyubomirsky, King, Diener 2005; Koivumaa-Honkanen et al. 2000]. Longitudinální studie i experimenty dokládají, že můžeme mluvit o kauzálním vztahu [Hamplová 2015].

* Text vznikl za podpory projektu „Český národní uzel Evropského sociálního výzkumu (ESS)“, reg. č. LM2015066. MŠMT.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Dana Hamplová, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: dana.hamplova@soc.cas.cz.

Vzhledem k zásadnímu významu, jaký osobní pohoda pro člověka má, roste i zájem o to porozumět faktorům, které k osobní pohodě přispívají. V posledních letech proto vzniklo značné množství jak českých, tak zahraničních studií dokumentujících, jaké životní situace a podmínky k osobní pohodě přispívají [Varelius 2013; Hřebíčková, Blatný, Jelínek 2010; Diener 2009; Hamplová 2006]. S tím, jak se rozvíjí empirická věda o osobní pohodě, je však stále víc patrné, že se při jejím studiu nemůžeme omezovat jen na situaci, v níž se jedinec v daný okamžik nachází. Míra osobní pohody a spokojenosti je částečně výsledkem i dlouhodobých sociálně-psychologických procesů i genetických predispozic [Weiss, Bates, Luciano 2008; Nes et al. 2006]. Do výzkumů osobní pohody a kvality života tak stále více proniká perspektiva životní dráhy [Chaloupková 2010]. Zdůrazňuje se přitom, že klíčový význam mají především podmínky v dětství, a to jak socio-ekonomické, tak například kvalita vztahu mezi rodiči [Elstad 2005; Luo, Waite 2005; Amato, Sobolewski 2001].

Česká sociologie se otázce dlouhodobých dopadů situace v dětství na kvalitu života v dospělosti empiricky příliš nevěnovala. Soudě podle publikační praxe v časopisu *Československá psychologie* v českém prostředí dlouhodobé dopady rodičovských konfliktů stojí mimo pozornost i této disciplíny. Byť ve zmíněném časopise nalezneme dílčí témata týkající se rodičovského konfliktu, např. způsobu komunikace [Kotková, Lacinová 2016; Trampotová, Lacinová 2015], v posledních dvou desetiletích se případným dlouhodobým dopadům dětství prožitého v konfliktním rodinném prostředí nevěnoval jediný text. O něco lépe jsou zpracované krátkodobější dopady rodičovského konfliktu, byť často na malých vzorcích [Lacinová, Michalčáková, Bouša 2013].

Jednou z mála výjimek je nedávno publikovaná studie srovnávající dospělé jedince podle toho, zda ve věku 14–16 let žili v úplné či neúplné rodině [Fučík 2016]. Byť autor označuje rozdíly za „poměrně slabé“, jeho analýzy mimo jiné ukazují, že děti z neúplných rodin měly přibližně o polovinu vyšší šance, že nebudou žít s partnerem, a o třetinu vyšší šance, že budou v době výzkumu rozvedeni.¹ Další české práce se zabývají především vlivem rozvodu či socializace v neúplné rodině na dosažené vzdělání.² Jak ukazuje Katrňák [2006], děti z neúplných rodin mají nižší vzdělanostní aspirace. Kreidl et al. [2013] upozorňují na to, že dopady rozvodu jsou silnější v zemích s vyšší rozvodovostí, mezi něž patří i Česká republika.

¹ Podle tabulky 5 citovaného článku [Fučík 2016: 390] mají osoby z úplných rodin o 0,667 (tj. cca o 33 %) nižší šance nemít partnera než osoby z neúplných rodin. Pokud nás zajímá, o kolik vyšší šance mají osoby z neúplných rodin žít bez partnera, šance převrátíme: $1/0,667 = 1,49$. Jedním z problémů dané studie je, že nebere v úvahu časování vstupu do svazku, a dokonce v modelu nekontroluje ani věk (pouze široce definovanou kohortu).

² Fučík [2016] se zabývá i otázkou dosaženého vzdělání, vzhledem k řadě metodologických problémů však zde na výsledky neodkazujeme.

Jedním z možných vysvětlení, proč v českém prostředí nenajdeme více empirických studií analyzujících vliv situace v dětství, je relativní nedostatek datových zdrojů a reprezentativních výzkumů, které by podobnou analýzu umožnily. Tento článek se snaží tuto mezeru zaplnit a využívá dat z Evropského sociálního výzkumu z roku 2014. Zaměřuje se přitom na otázku, zda i v soudobé české společnosti má míra konfliktů mezi členy rodiny dlouhodobé dopady na děti a zda lidé z konfliktních rodin prožívají i v dospělosti nižší duševní pohodu než jejich vrstevníci z neproblematických poměrů.

Konkrétně si v tomto textu klademe dvě výzkumné otázky: Zaprvé, prožívají dospělí, kteří vyrůstali v konfliktním rodinném prostředí, nižší osobní pohodu než jejich protějšky, které konflikty nezažívaly? Zadruhé, lze rozdíly mezi jedinci, kteří pocházejí z konfliktních a neproblematických poměrů, vysvětlit tím, že problematické rodinné prostředí narušilo jejich životní dráhu a oni nedosáhli stejného vzdělání, rodinného stavu nebo jsou častěji nemocní ve srovnání s jedinci z bezkonfliktních rodin? Kromě toho, že analyzujeme česká data, je přínosem této studie i to, že pracujeme se třemi různými indikátory subjektivní kvality života: depresivními symptomy, štěstím a spokojeností. Pro sociology může být zajímavé, do jaké míry se vztah mezi konfliktním rodinným prostředím a osobní pohodou v dospělosti realizuje skrze sociodemografické mechanismy.

Pro úplnost však musíme dodat, že míru konfliktů v dětství hodnotí respondenti zpětně, přičemž je možné, že lidé, kteří jsou nešťastní či trpí depresemi, hůře vnímají i své dětství. Na základě těchto dat proto nemůžeme s jistotou tvrdit, že *všechny* pozorované rozdíly mezi jedinci vyrůstajícími v konfliktním a nekonfliktním prostředí lze připsat dlouhodobým dopadům situace v dětství. Za pozorovaným vztahem se může projevovat i opačná kauzalita. I přes toto omezení nechceme na téma dlouhodobých vlivů rodičovských konfliktů úplně rezignovat do doby, než budou k dispozici reprezentativní longitudinální data.

Osobní a duševní pohoda

I přes rostoucí zájem o otázky subjektivní kvality života, osobní pohodu, štěstí a spokojenost nenalezneme v odborné literatuře jejich jednotnou definici, ba dokonce ani shodu na jejich základním obsahu. V sociologii patří mezi nejpoužívanější pojmy štěstí (citová stránka kvality života) a spokojenost (rozumová stránka kvality života), které se obvykle měří jednoduchou otázkou, jak šťastný či jak spokojený člověk je [Diener 2009]. I přes značnou popularitu tohoto způsobu zjišťování subjektivní kvality života však někteří autoři poukazují na to, že tyto otázky nejsou samy o sobě dostatečné. Jedním z problémů totiž je, že odpovědi na otázku, jak šťastný a spokojený jedinec je, závisejí do značné míry na očekávání, která od života máme. Lidé se mohou označovat za spokojené ne proto, že měli dobrou zkušenost nebo prožívali kladné emoce, ale protože mají velmi nízká očekávání a nic dobrého od života neočekávají [Huppert et al. 2009].

Řada soudobých výzkumů proto zahrnuje i přímé míry pozitivních a negativních emocí, které se snaží zachycovat lidskou zkušenost nezávisle na očekáváních a představách, co je v životě dosažitelné. Byť se většina autorů shodne, že osobní pohodu a subjektivní kvalitu života nelze omezit na nepřítomnost duševní poruchy [Huppert 2009; Sin, Lyubomirsky 2009], důrazem na výskyt pozitivních a negativních emocí se tyto indikátory často blíží klinickým indikátorům depresí či depresivních symptomů. Příkladem může být škála CES-D, která v současnosti patří patrně mezi nejpoužívanější míru pozitivních a negativních emocí ve velkých dotazníkových šetřeních. Tato škála byla původně vytvořena k měření výskytu depresivních symptomů v běžné populaci [Radloff 1977]. Kromě standardních projevů depresí (poruchy spánku, nedostatek energie) však zahrnuje i otázky na obecnější dimenzi osobní pohody (např. míru štěstí) a dnes se běžně interpretuje jako měřítko emocionální stránky osobní pohody [Huppert et al. 2009].

Ze soudobé odborné literatury je tedy patrné, že mentální zdraví a osobní pohoda jsou úzce propojeny, nepanuje však shoda, jak je přesně vymezit a jak vztah mezi těmito koncepty vypadá [Nes et al. 2006]. Například Keyes [2007] chápe duševní poruchy a duševní zdraví a pohodu (*flourishing*) jako dvě oddělené dimenze. Naopak Huppert a So [2013] pohodu a osobní rozkvět (*flourishing*) chápou jako protipól duševních poruch, depresivních symptomů a úzkosti. Svůj index kvality života (*flourishing*) proto vytvořili tím, že převrátili standardní škály měřící depresivní symptomy. Tito autoři argumentují tím, že jejich pojetí osobní pohody (*well-being*) jako protikladu k duševním poruchám lépe zachycuje subjektivní kvalitu života.

V tomto textu pracujeme se třemi indikátory subjektivní kvality života. Zaprvé, vycházíme ze škály CES-D (Centre of Epidemiological Studies Depression Scale [viz Radloff 1977]). Jak jsme se již zmínili, tato škála zahrnuje jak klinické příznaky deprese, tak obecnější otázky na míru štěstí. Lze ji chápat jako měřítko negativních emocí. Jako s alternativní mírou citové stránky kvality života pracujeme s otázkou na celkové životní štěstí. V tomto případě se jedná o měřítko pozitivních emocí. Dále analyzujeme celkovou životní spokojenost, která by měla zohledňovat i rozumové hodnocení vlastního života [Diener 2009].

Harmonické dětství = pohodová dospělost?

V rámci otázky, nakolik má rodinné prostředí a rodinná struktura dopad na kvalitu života dětí a nakolik tyto dopady přetrvávají i do dospělosti, jsou v zahraniční literatuře podrobně zdokumentované především dlouhodobé dopady rozvodu rodičů [Härkönen, Dronkers 2006; Amato, Booth 2001]. V posledních letech však roste i zájem o otázku, jak jsou děti ovlivněny konflikty rodičů nezávisle na tom, zda se rodiče rozvedli, či ne. Ukazuje se přitom, že lidé, kteří označují soužití svých rodičů za konfliktní, v dospělosti trpí řadou psychických problé-

mů [Amato, Cheadle 2005; Amato, Sobolewski 2001; Ross, Mirowsky 1999]. Jak ovšem upozorňují psychologové, i když ne všechny rodičovské konflikty musejí být pro dítě stresující, časté a intenzivní střety dítě obvykle emočně narušují [Kotková, Lacinová 2016].

Pomineme-li možný vliv genetických faktorů [k tématu více viz Nikolas, Klump, Burt 2012; Rich Harris 2011], konfliktní rodinné prostředí může negativně ovlivňovat kvalitu života v dospělosti skrze dva základní mechanismy [Elstad 2005]. Prvním z možných vysvětlení je, že střety mezi členy rodiny narušují zdravý psychosociální vývoj jedince a jeho emoční jistotu. V tomto případě bychom mohli hovořit o *emocionálním* vlivu rodičovského konfliktu. Otázky *emocionálního* vlivu rodičovského konfliktu však spadají spíše do oblasti psychologie (např. teorie emoční jistoty). Děti vyrůstající v rodinách, jejichž členové se hádají, mívají mnohdy strach, že se rodiče rozvedou a že se jejich rodina rozpadne a prožívají pocity ohrožení a nejistoty. Řada dětí se snaží do rozbrojů rodičů zasahovat jako prostředníci, vyjednavači či důvěrníci jedné strany. Pokud se konflikty nedaří řešit a s dětmi o konfliktu správně komunikovat, děti často trpí pocity selhání a viny za danou situaci [Kotková, Lacinová 2016; Ghazarian, Buehler 2010].

Sociology obvykle zajímá *vliv nepřímý, realizovaný skrze socioekonomické podmínky*. Děti z konfliktního prostředí totiž obvykle bývají znevýhodněné v řadě dalších oblastí života, což se pak odráží v jejich nižší osobní pohodě a vyšším riziku výskytu depresivních symptomů [Amato, Sobolewski 2001]. Oblastí, v nichž mohou být děti z konfliktního rodinného prostředí znevýhodněné, je přitom celá řada.

Děti vyrůstající v konfliktním rodinném prostředí například obvykle dosahují horších školních výsledků a mají více problémů s chováním než jejich vrstevníci z harmoničtějších rodinných poměrů [Ghazarian, Buehler 2010; Harold, Aitken, Shelton 2007; Gerard et al. 2005]. To může být dané například i horší socioekonomickou situací konfliktních rodin. Školní prospěch pak má dlouhodobé dopady na výběr povolání, kvalitu zaměstnání, ale i riziko nezaměstnanosti, což se zas opětovně odráží v kvalitě života a osobní pohodě [Ahuvia 2008; Warr 2007; McKee-Ryan, Song, Kinick 2005; Mareš 2002]. Vzdělání je navíc významným prediktorem příjmu a empirické studie systematicky ukazují, že bohatší lidé jsou spokojenější než lidé s nižšími příjmy³ [Večerník 2014; Frey 2010; Clark, Frijters, Shields 2008].

Konfliktní rodinné prostředí nemá na děti negativní dopady jen v oblasti vzdělání, ale zásadním způsobem ovlivňuje i jejich zdraví. Nejde přitom jen o přechodný efekt, ale jedinci, kteří prožili dětství v problematických poměrech, častěji trpí chronickými onemocněními a mají nižší naději dožití [Repetti, Taylor, Seeman 2002]. Možným vysvětlením je, že stresové situace v dětství narušují

³ Richard Easterlin, jeden z nejvýznamnějších autorů v oblasti hédonistické ekonomie, dokonce tvrdí, že dosud nenašel reprezentativní výzkum, v němž by neplatilo, že movitější lidé jsou šťastnější a spokojenější [Easterlin 2011].

řadu fyziologických procesů s důsledky až do dospělosti. Děti z rizikových rodin mají navíc vyšší pravděpodobnost, že budou kouřit, pít přespříliš alkoholu, užívat drogy či žít promiskuitně [ibid. 2002].

V neposlední řadě děti, které vyrůstaly v konfliktním prostředí, mívají samy nestabilnější partnerskou dráhu a konfliktnější partnerské vztahy. Pokud děti vyrůstají v rodině, v níž spolu rodiče dobře vycházejí a neshody řeší nekonfliktním způsobem, vstupují do života vybaveny schopností efektivně komunikovat a řešit problémy se svým vlastním partnerem. Naopak děti z vysoce konfliktních rodin mívají v interpersonálních vztazích problémy [Gager, Yabiku, Linver 2016]. Výsledkem pak je, že jejich vlastní vztahy jsou méně uspokojivé a výrazně častěji se rozpadají. Rozvod je přitom jedním z hlavních faktorů narušujících životní dráhu s dlouhodobými a kumulativními účinky [Demey et al. 2014; Krause 2004; Wilmoth, Koso 2002].

Pro úplnost je však třeba dodat, že z hlediska nestability partnerské dráhy je třeba rozlišovat mezi konfliktem samotným a zkušeností s rozvodem rodičů. Negativní vliv rozvodů je velmi dobře zmapovaný v řadě zemí, včetně České republiky [Diekmann, Schmidheiny 2013; Dronkers, Härkönen 2008; Diekmann, Engelhardt 1999]. Badatelé se však neshodnou, zda je z hlediska nestability partnerských vztahů dětí důležitější konflikt rodičů před rozvodem, či rozvod samotný. Nedávná longitudinální studie ze Spojených států amerických naznačuje, že důležitější jsou neshody mezi rodiči, a to proto, že děti z vysoce konfliktních rodin vstupují do svazků v nižším věku a častěji nejsou sezdáni, což obojí zvyšuje pravděpodobnost rozchodu [Gager, Yabiku, Linver 2016]. Naopak studie za 18 evropských zemí zjistila, že sociální dědičnost rozvodu je silnější v případech, že rodiče neměli před rozvodem příliš mnoho rozbrojů⁴ [Dronkers, Härkönen 2008]. Naše data však neposkytují informaci o tom, zda se rodiče rozvedli. Část pozorovaného vlivu konfliktního rodičovského prostředí tak může být daná nejen rodinnými konflikty, ale i zkušeností s rozvodem rodičů. Není nám však známo, že by v současnosti existoval český datový zdroj, který by rozlišení umožnil a který by poskytoval podobnou šíři indikátorů subjektivní kvality života jako ESS.

V neposlední řadě se nabízí i otázka, zda se za vztahem mezi konflikty v rodině původu a horší kvalitou života v dospělosti neskrývají jiné nepozorované faktory, které by mohly vést k falešné korelaci mezi konflikty a kvalitou života. Je například možné, že část pozorovaných rozdílů souvisí s ekonomickými těžkostmi v původní rodině, které se pak odrážejí jak ve vyšší úrovni konfliktů, tak v dlouhodobě zhoršené kvalitě života dětí. Tyto zprostředkující faktory se snažíme v analýzách zohlednit.

⁴ Možným vysvětlením je, že děti, které viděly, že se jejich rodiče rozvedli bez závažnějších důvodů, považují rozvod za přijatelnější řešení i málo problematické situace.

Data a metody

Data

V empirických analýzách využíváme česká data ze sedmé vlny Evropského sociálního výzkumu (ESS 7) z roku 2014. Pracujeme s informacemi o respondentech ve věku 25–64 let. Celkem máme k dispozici informaci o 615 mužích a 717 ženách.

K měření duševní pohody byla ve výzkumu ESS 7 zařazena osmipoložková verze CES-D škály [Radloff 1977]. Tato škála zjišťuje frekvenci prožívání osmi různých depresivních pocitů v uplynulém týdnu. Vytvořením součtového indexu získáváme úroveň depresivních pocitů u jednotlivých respondentů (dvě položky jsou formulovány pozitivně a jejich škála se následně otáčí). Čím vyšších hodnot index dosahuje, tím více depresivních pocitů člověk zažívá, a tedy tím menší je jeho duševní pohoda. Index může dosahovat hodnot od 0 do 24, přičemž hodnota 10 se běžně používá jako ukazatel deprese (Cronbachovo alfa v použitém vzorku 0,83).

Šetření ESS dotazovaným klade i další dvě otázky. Tou první je: „*Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak jste v současnosti celkově spokojen/a se svým životem?*“, tou druhou: „*Když vezmete v úvahu všechny okolnosti, jak byste řekl/a, že jste šťastný/á?*“ Dotazované osoby měly označit míru své životní spokojenosti a svého štěstí na jedenáctibodové škále, kde hodnota 0 znamená extrémně nešťastný či nespokojený a číslo 10 označuje extrémně šťastný či spokojený.

Konfliktnost rodiny původu byla v dotazníku ESS 7 zjišťována otázkou: „*S použitím této karty mi prosím řekněte, jak často se v době, kdy jste vyrůstal(a), odehrávaly mezi členy vaší domácnosti vážné konflikty.*“ Nabídnuta byla škála o pěti možnostech od „*stále*“ po „*nikdy*“.

Nezávislé proměnné mapující současné sociálně-ekonomické postavení respondenta jsou rodinný stav (zda člověk žije v manželství, nesezdaném soužití nebo bez partnera), subjektivní hodnocení současného příjmu domácnosti (žije se pohodlně, lze vyjít, vychází se těžko nebo velice těžko), ekonomická aktivita (pracující, nezaměstnaný, v domácnosti, v invalidním nebo starobním důchodu⁵), nejvyšší dosažené vzdělání (základní, střední bez maturity, střední s maturitou, vysokoškolské), věk, ekonomická situace domácnosti v době respondentova dětství (výskyt vážných finančních potíží;⁶ původní pětibodová škála od „*stále*“ po „*nikdy*“ překódována na čtyřbodovou slučující kategorie *stále* a *často*) a subjektivní hodnocení celkového zdravotního stavu (původních pět kategorií překódováno do dvou – *velmi dobré* a *dobré zdraví* versus *uspokojivé*, *špatné* a *velmi*

⁵ Studentů je v námi věkově vymezeném souboru pouze 34, a proto je necháváme mimo analýzy.

⁶ „*S použitím stejné karty mi prosím řekněte, jak často jste vy a vaše rodina pociťovali vážné finanční potíže v době, kdy jste vyrůstal(a).*“

špatné). V případě poslední zmíněné proměnné je třeba zdůraznit, že se jedná o subjektivní hodnocení celkového zdraví a můžeme předpokládat, že psychické problémy mohou být součástí tohoto hodnocení.

Metoda

V prvním kroku popisujeme celkové rozdíly v osobní pohodě podle toho, v jak konfliktním prostředí respondent vyrůstal. Zajímá nás rovněž, zda se respondenti z konfliktních a nekonfliktních poměrů liší z hlediska rodinného stavu, vzdělání, zdraví a ekonomické aktivity.

Po deskriptivních statistikách odhadujeme lineární regresi, v níž zjišťujeme, do jaké míry jsou rozdíly v osobní pohodě jedinců z konfliktního a nekonfliktního rodinného prostředí vysvětlitelné právě rozdíly v jejich socioekonomickém postavení. V pozadí tak stojí mimo jiné otázka, zda mají v dospělosti větší vliv na pohodu člověka jeho aktuálně prožívané role a dosažené sociálně demografické charakteristiky, nebo spíše zkušenosti s rodinnou pohodou nebo finanční stabilitou prožívanou v dětství.

V tabulkách používáme nestandardizované hodnoty, které nám umožňují odhadovat, o kolik se na dané škále posune závisle proměnná, pokud se změní hodnota nezávisle proměnné. Při interpretacích regresních analýz se však zmiňujeme i o standardizovaných koeficientech, které umožňují srovnání relativního významu jednotlivých nezávisle proměnných.

Výsledky

Deskriptivní analýzy

Tabulka 1 přináší průměrné hodnoty indexu depresivních symptomů na škále 0–24 a průměrné štěstí a spokojenost na škále 0–10. Z tabulky je zřejmé, že lidé, kteří prožívali dětství v harmoničtějším rodinných poměrech, hlásí v dospělosti méně depresivních symptomů, jsou šťastnější a spokojenější. Ukazuje se přitom, že čím více konfliktů v rodině původu, tím horší psychická pohoda v dospělosti. Závěry, že socializace v konfliktním prostředí zvyšuje riziko výskytu depresivních symptomů v dospělosti, platí pro muže i ženy v podobné míře (rozdíly nebyly statisticky významné).

V teoretickém přehledu jsme formulovali hypotézu, že konflikty v rodině původu narušují životní dráhu a část negativního vlivu se může realizovat právě skrze ztíženou socioekonomickou situaci v dospělosti. Tabulka 2 proto porovnává dosažené sociálně demografické charakteristiky v závislosti na konfliktnosti rodinného prostředí, v němž respondent vyrůstal. Výsledky potvrzují všechny předpoklady o silném vlivu zázemí v dětství na situaci v dospělosti, naznačené v úvodu článku: Děti z konfliktních rodin jsou v dospělosti méně často sezdané

Tabulka 1. Průměrná hodnota depresivních symptomů (na škále 0–24) podle četnosti konfliktů v rodině v dětství a podle pohlaví

	Depresivní symptomy (0–24)		Štěstí (0–10)		Spokojenost (0–10)	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Konflikty						
Téměř nikdy	5,6	5,8	6,9	7,0	6,7	6,6
Někdy	6,5	7,7	6,9	6,7	6,7	6,3
Často, stále	9,5	8,8	5,7	6,5	6,0	5,9

Zdroj: ESS 2014.

Poznámka: N = 1 332.

a naopak častěji žijí v nesezdaném soužití. Téměř polovina z těch, kdo prožili dětství ve vysoce konfliktním prostředí, dnes těžko vychází s příjmy, zatímco v případě nekonfliktních rodin je to jen necelá třetina a celkově jsou lidé z nekonfliktních rodin se svými příjmy více spokojeni. Stejně tak lidé z konfliktního rodinného prostředí v dospělosti častěji považují své zdraví za špatné. A nakonec ti, kdo prožili dětství v konfliktní rodině, jsou v dospělosti až třikrát častěji nezaměstnaní oproti těm, kdo svou rodinu původu popisují jako harmonickou. Všechny popísované rozdíly jsou statisticky významné na hladině 0,00. Výjimkou jsou rozdíly v ekonomické situaci, které jsou statisticky významné na hladině 0,05.

Tabulka 2 také potvrzuje, že nejkonfliktnější byly rodiny, které se rovněž potýkaly se zásadními finančními potížemi. Jinými slovy, rodiny, které byly konfliktní, byly často rovněž chudé. Například přes polovinu dotazovaných, kteří hlásili časté konflikty mezi členy rodiny, vyrůstalo v rodinách, které měly stále či často zásadní finanční obtíže. Naproti tomu pouze 7 % z těch, kdo vyrůstali v harmonickém rodinném prostředí, hlásilo časté finanční obtíže. Část negativního vlivu konfliktního rodinného prostředí tak nemusí souviset s konflikty samotnými, ale s chudobou.

Duševní pohoda a konfliktní rodinné prostředí v dětství – význam zprostředkujících faktorů

Deskriptivní statistiky naznačují, že dětství v konfliktní rodině souvisí s nižším dosaženým sociálně-ekonomickým statusem v dospělosti. Mohou socioekonomické faktory vysvětlit, proč osoby socializované v konfliktním rodinném prostředí prožívají v dospělosti nižší osobní pohodu? A mají na současnou duševní pohodu větší vliv aktuálně prožívané sociálně-ekonomické role, nebo je význam zkušeností z dětství a rodičovského nastavení zásadnějším prediktorem spoko-

Tabulka 2. Současné sociodemografické charakteristiky respondentů podle četnosti konfliktů v rodině v dětství, v %

Sloupcová procenta		Konflikty v dětství		
		téměř nikdy	někdy	často, stále
Rodinný stav	žijící s manželem, manželkou	22,7	25,1	31,2
	nesezdané soužití	67,9	64,8	40,5
	žijící bez partnera	9,4	10,1	28,3
Vzdělání	základní	3,8	6,5	13,3
	střední bez maturity	33,9	37,5	30,5
	střední s maturitou	44,0	40,8	32,4
	vysokoškolské	18,4	15,2	23,8
Subjektivní příjem	žije pohodlně	16,7	9,9	11,3
	vychází	54,4	54,7	40,3
	vychází těžko	24,3	30,9	31,6
	vychází velmi těžko	4,6	4,6	16,9
Subjektivní zdraví	dobré	78,8	72,5	67,7
	uspokojivé až špatné	21,2	27,5	32,3
Práce	pracující	79,6	75,3	68,3
	nezaměstnaný	5,3	6,4	16,0
	v domácnosti	8,4	9,8	9,1
	v důchodu, invalid	6,7	8,6	6,7
Finanční potíže v dětství	stále + často	7,6	18,4	56,7
	někdy	21,0	57,8	19,1
	téměř nikdy	33,9	17,3	10,9
	nikdy	37,5	6,6	13,4

Zdroj: ESS 2014.

Poznámka: N = 1 332.

jené dospělosti? A jak tyto vazby ovlivnilo ekonomické zázemí rodiny původu? V lineární regresi se zaměříme na porovnání vlivu jednotlivých proměnných na duševní pohodu.

Do regrese jsme postupně zařazovali všechny proměnné uvedené v Tabulce 2 měřící četnost konfliktů prožívaných v dětství, rodinný stav, ekonomickou aktivitu, příjem, vzdělání, věk, zdravotní stav. Přidali jsme také proměnnou vyjadřující četnost finančních problémů v dětství, abychom určili, do jaké míry hrají

roli konflikty a do jaké míry finanční deprivace v rodině původu. Pro měření zdravotního stavu jsme využívali ukazatel subjektivního zdraví. Tento indikátor do modelu vstupuje samostatně v posledním kroku, neboť se může jednat o tzv. endogenní proměnnou (v celkovém hodnocení zdraví se nemusí odrážet jen výskyt fyzických problémů, ale i psychický stav, který se snažíme v regresi vysvětlit). Jako kontrolní proměnné byly do všech modelů zahrnuty pohlaví a věk.

Hlavní vysvětlující proměnná rozlišuje rodiny, ve kterých docházelo ke konfliktům často, rodiny, kde probíhaly konflikty někdy, a rodiny téměř bezkonfliktní. Pro zjednodušení v následujícím textu hovoříme o vysoce konfliktních, středně konfliktních a bezkonfliktních rodinách.

Tabulka 3 ukazuje regresní koeficienty z modelů se třemi závisle proměnnými: CES-D škála, štěstí a spokojenost. Připomeňme si, že ač jsou tyto koncepty úzce propojeny, nejsou úplně totožné. CES-D lze nejlépe chápat jako měřítko negativních emocí, štěstí jako měřítko pozitivních emocí a spokojenost jako subjektivní kvalitu života zahrnující nejen emocionální, ale i hodnotící stránku věci.

Model 1 v Tabulce 3 dokládá, že bez ohledu na to, jaký indikátor zvolíme, platí, že lidé, kteří prožili dětství v konfliktním prostředí, vykazují nižší subjektivní kvalitu života. Jsou méně šťastní, spokojení a častěji se u nich vyskytují depresivní symptomy. Dětství v rodině, jejíž členové neměli téměř žádné konflikty, snižuje v dospělosti ve srovnání s lidmi z konfliktních rodin odhadovanou hodnotu CES-D škály v průměru o 3,4 bodu (po kontrole věku a pohlaví). V případě štěstí a životní spokojenosti se jedná o rozdíl téměř 0,75 bodu. Zároveň je třeba upozornit na to, že méně štěstí a spokojenosti nalezneme pouze u jedinců, kteří vyrůstali ve vysoce konfliktních rodinách. Mezi potomky středně konfliktních a bezkonfliktních rodin jsou rozdíly statisticky nevýznamné a věcně mizivé.

Model 2 odpovídá na otázku, zda se za pozorovaným vztahem mezi subjektivní kvalitou života a dětstvím v konfliktní rodině částečně neskrývají spíše finanční problémy rodin. Jinými slovy, zajímá nás, nakolik byl psychosociální vývoj jedinců narušen konflikty a nakolik chudobou. Jak jsme ukázali v Tabulce 2, konfliktní bývají především rodiny chudé. Více než polovina osob vyrůstajících v konfliktním rodinném prostředí hlásila, že jejich rodina měla v dětství stále nebo často finanční potíže. Naopak mezi jedinci z bezkonfliktních rodin uváděl finanční obtíže v rodině původu jen jeden ze třinácti.

Model 2 v Tabulce 3 napovídá, že část rozdílů mezi osobami pocházejícími z harmonických a konfliktních rodin lze opravdu připisat spíše ekonomické deprivaci než konfliktům. Poté, co do modelů vstoupila finanční situace v dětství, došlo u všech tří závisle proměnných k výraznému poklesu velikosti koeficientu, případně ztrátě statistické významnosti. U škály depresivních symptomů se regresní koeficienty srovnávající bezkonfliktní, středně konfliktní a vysoce konfliktní rodiny snížily přibližně o 20–25 % (z 3,40 na 2,71 v případě rozdílů mezi vysoce konfliktními a bezkonfliktními rodinami; z 1,28 na 0,97 v případě rozdílů mezi středně konfliktními a bezkonfliktními rodinami). U modelů se štěstím a spokojeností byly už v prvním modelu signifikantní pouze rozdíly mezi bezkonfliktními

Tabulka 3. Regresní koeficienty se závisle proměnnou CES-D depresivní symptomy, štěstí, spokojenost – první část

	Depresivní symptomy				Štěstí				Spokojenost			
	M1	M2	M3	M4	M1	M2	M3	M4	M1	M2	M3	M4
Věk	0,05 **	0,05 **	0,04 **	0,01	-0,02 **	-0,02 **	-0,02 **	-0,01	-0,02 **	-0,02 **	-0,02 **	-0,01
Pohlaví (žena)	0,40	0,36	0,19	0,15	0,07	0,07	0,11	0,11	-0,17	-0,16	-0,12	-0,12
Konflikty dětství (téměř nikdy)												
Někdy	1,28 ***	0,97 **	0,92 **	0,80 **	-0,09	-0,07	-0,06	-0,02	-0,12	-0,02	0,02	0,06
Často	3,40 ***	2,71 ***	2,35 ***	2,28 ***	-0,74 ***	-0,63 **	-0,48 *	-0,44 *	-0,67 **	-0,32	-0,10	-0,06
Finanční potíže dětství (často)												
Někdy		-0,93 *	-0,92 *	-0,75		0,22	0,16	0,08		0,61 **	0,55 **	0,46 *
Téměř nikdy		-1,42 **	-1,21 **	-1,07 **		0,23	0,07	0,01		0,72 **	0,54 **	0,47 **
Rodinný stav (svobodný)												
Manželství			-0,73 **	-0,63 *			0,40 **	0,36 **			0,52 **	0,48 **
Nesezdané soužití			-1,02 *	-0,86 *			0,47 *	0,42 *			0,22	0,16
Ekonomická aktivita (pracuje)												
Nezaměstnaný			0,91	0,63			-0,52 *	-0,41			-0,84 **	-0,72 **
V důchodu			0,58	0,10			0,12	0,34			0,12	0,36
V domácnosti			0,30	0,37			-0,08	-0,11			0,04	0,00
Subjektivní příjem (pohodlný)												
Vychází			-0,12	-0,15			-0,16	-0,16			-0,40 *	-0,39 *
Vychází těžko			1,39 **	1,15 **			-0,63 **	-0,53 **			-0,97 **	-0,87 **

Tabulka 3. Regresní koeficienty se závisle proměnnou CES-D depresivní symptomy, štěstí, spokojenost – druhá část

	Depresivní symptomy				Štěstí				Spokojenost			
	M1	M2	M3	M4	M1	M2	M3	M4	M1	M2	M3	M4
Vzdělání (základní)												
Bez maturity			-0,04	0,21			0,38	0,28			-0,08	-0,18
S maturitou			0,08	0,25			0,60 *	0,54 *			0,15	0,09
Vysokoškolské			-0,06	0,03			0,73 *	0,68 *			0,30	0,25
Zdraví (špatné)				2,33 **				-0,99 **				-1,03 **
Konstanta	3,21 ***	4,58 ***	5,04 ***	2,97 **	7,89 ***	7,66 ***	7,14 ***	8,04 ***	7,79 ***	7,08 ***	7,24 ***	8,17 ***

Poznámka: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$; N (deprese) = 1 260, N (štěstí) = 1 314, N (spokojenost) = 1 331.

a vysoce konfliktními rodinami. V druhém modelu došlo i ke snížení tohoto rozdílu. V případě štěstí pozorujeme snížení koeficientu vyjadřující rozdíl mezi vysoce konfliktními a bezkonfliktními rodinami přibližně o 15 % (z $-0,74$ na $-0,63$). V případě celkové životní spokojenosti se koeficienty snížily téměř o polovinu a pozbyly statistickou významnost.

Model 2 z Tabulky 3 tak napovídá, že lidé, kteří v dětství zažívali finanční nedostatek, bývají méně spokojeni se svým životem i v dospělosti. Po zohlednění finanční situace v dětství přestávají být rozdíly v životní spokojenosti statisticky signifikantní. Ekonomická deprivace v dětství se však zdá mnohem méně narušovat prožitkovou část subjektivní kvality života a lidé pocházející z finančně zaopatřených rodin nejsou v dospělosti signifikantně šťastnější než osoby z chudšího rodinného prostředí. Chudoba v dětství rovněž plně nevysvětluje výskyt depresivních symptomů a negativních emocí v dospělosti. Standardizované koeficienty přitom naznačují, že vliv vysoce konfliktního rodinného prostředí a chudoby je v tomto modelu podobně silný (standardizované koeficienty na vyžádání u autorů).

Modely 3 a 4 zjišťují, do jaké míry lze negativní vztah mezi dětstvím prožitým v konfliktní rodině a subjektivní kvalitou života v dospělosti vysvětlit narušenou životní dráhou. Jinými slovy nás zajímá, zda lze část rozdílů mezi dětmi z bezkonfliktních, středně konfliktních a vysoce konfliktních rodin připisat tomu, že děti, které vyrůstaly v konfliktním prostředí, v dospělosti méně často vstupují do manželství, jsou častěji nezaměstnané (Model 3) a bývají i nemocnější (Model 4).

Tabulka 3 napovídá, že tomu tak do určité míry opravdu je. Přidání dalších vysvětlujících proměnných dále snížilo velikost koeficientů vyjadřujících míru konfliktnosti rodiny původu. V případě životní spokojenosti, tedy indikátoru, který odráží nejen emocionální, ale i rozumové hodnocení života, přestaly konflikty v dětství po zohlednění „objektivních“ podmínek současného života hrát jakoukoliv roli a koeficienty se blíží nule. Naše data tedy naznačují, že pokud jsou děti z konfliktních rodin v dospělosti méně spokojené se životem, je to tím, že vyrůstaly ve finančně strádajících rodinách a i v dospělosti bývají chudší, častěji jim hrozí nezaměstnanost a méně často žijí v manželství.

V případě celkového životního štěstí jako indikátoru pozitivních emocí a pozitivního prožívání života však negativní souvislost mezi dětstvím prožitým v konfliktním prostředí přetrvává i po zohlednění objektivních podmínek života. Pokud bychom koeficienty standardizovali, zjistili bychom, že význam konfliktního rodinného prostředí v dětství je slabší než role současných socioekonomických podmínek.

Pokud použijeme CES-D škálu jako závisle proměnnou (měřítko negativních emocí), rozdíly mezi dětmi z bezkonfliktních, středně konfliktních a vysoce konfliktních rodin rovněž přetrvávají. Podle standardizovaných koeficientů se však vliv konfliktního rodinného prostředí zdá být silnější než role současné i minulé finanční situace nebo rodinného stavu (na vyžádání u autorů). Jediná současná charakteristika, která se zdá být z hlediska negativních emocí důležitě-

ší, je špatné zdraví. To zvyšuje výskyt negativních emocí ještě víc než dětství ve vysoce konfliktním rodinném prostředí.

V modelech jsme dále testovali sadu interakcí zjišťujících, zda je ve všech sociodemografických skupinách souvislost mezi subjektivní kvalitou života a dětstvím prožítým v konfliktním rodinném prostředí stejná (výsledky na vyžádání u autorů). S jednou výjimkou, již je rodinný stav, většina interakcí modely nezlepšila. Naše analýzy naznačují, že souvislost mezi konfliktním rodinným prostředím je slabší u jedinců, kteří žijí v manželství. Toto zjištění lze interpretovat dvěma způsoby. Jednak je možné, že děti, které rodičovský konflikt méně ovlivnil, mají větší šance vstoupit do manželství. Jednak je ale možné, že úspěšný rodinný život v dospělosti kompenzuje negativní vlivy rodičovského konfliktu. Teoreticky jsou obě vysvětlení možná, ale použitá data neumožňují zjistit, které z nich platí.

Závěr

V tomto článku jsme si kladli otázku, nakolik mají rozbroje mezi členy rodiny dlouhodobé dopady na duševní zdraví dětí. Konkrétně jsme zjišťovali, zda se u osob, které podle svých vlastních slov vyrůstaly v konfliktním prostředí, častěji vyskytují depresivní symptomy a zda jsou v dospělosti méně šťastné a spokojené. V analýzách tak pracujeme s třemi indikátory subjektivní kvality života, které spolu úzce souvisejí, ale konceptuálně je třeba je rozlišit. CES-D se obvykle považuje za měřítko depresivních symptomů a negativních emocí [Huppert, So 2013; Huppert et al. 2009]. Štěstí se v sociologické literatuře chápe jako citová stránka kvality života a životní spokojenost jako rozumová, hodnotící stránka [Hamplová 2015].

Naše analýzy dat z Evropského sociálního výzkumu z roku 2014 ukazují, že dětství prožité v konfliktním rodinném prostředí ovlivňuje prožitkovou částí subjektivní kvality života až do dospělosti (šťěstí, negativní emoce a depresivní symptomy). Konfliktní rodinné prostředí však nesouvisí s hodnotící stránkou kvality života (životní spokojenost). Naše výsledky naznačují, že dětství prožité v konfliktním rodinném prostředí nesouvisí s tím, jak lidé hodnotí svůj život, ale ovlivňuje, jak jej prožívají. Naše analýzy rovněž ukazují, že konfliktní rodinné prostředí v dětství ovlivňuje více výskyt negativních emocí než pozitivních. Nepřímo tak potvrzují, že pozitivní a negativní emoce nutně nemusejí být protipóly [Diener, Lucas 2000].

Konkrétně jsme zjistili, že socializace v konfliktním prostředí patří spolu se subjektivním hodnocením vlastního zdraví mezi nejsilnější prediktory negativních emocí a psychických nesnází. Testovali jsme rovněž, zda lze souvislost mezi dětstvím prožítým v konfliktní rodině a depresivními symptomy vysvětlit tím, že děti z konfliktních rodin bývají znevýhodněné v celé řadě dalších oblastí života. To, že socioekonomické podmínky v dětství do značné míry ovlivňují nejen naše psychické, ale i fyzické zdraví a výskyt chronických onemocnění, je dobře zdokumentované [Braveman et al. 2010]. Nejčastěji se v tomto ohledu poukazuje

na nestabilní partnerskou dráhu, narušené zdraví a horší školní výsledky, které pak v dlouhodobé perspektivě vedou k horšímu sociálně-ekonomickému postavení. Česká data ESS v souladu s těmito argumenty ukazují, že osoby, které podle svých vlastních slov vyrůstaly v konfliktní rodině, žijí méně často v manželství, jsou častěji nezaměstnané, mají častěji problémy vyjít s příjmy a především hlásí horší zdravotní stav. I po zohlednění sociodemografických faktorů však souvislost mezi konfliktním rodinným prostředím a výskytem depresivních symptomů v dospělosti zůstává statisticky významná a poměrně silná.

Dětství ve vysoce konfliktním rodinném prostředí rovněž snižuje celkové životní štěstí (jako indikátor pozitivních emocí). Dále jsme analyzovali souvislost mezi konflikty v rodině původu a životní spokojeností v dospělosti. V tomto případě se ukázalo, že zásadní roli hraje finanční deprivace rodiny původu a objektivní životní situace v dospělosti spíše než konflikty mezi členy rodiny. Ekonomické problémy v dětství však mnohem méně souvisejí se štěstím a prožitkovou částí subjektivní kvality života.

Na závěr je třeba dodat, že naše analýzy mají i jistá omezení. I přesto však nechceme na téma vztahu mezi rodinným prostředím v dětství a jeho dlouhodobými důsledky v českém prostředí úplně rezignovat. Jedním z hlavních limitů je fakt, že nemáme k dispozici longitudinální data a musíme spoléhat na retrospektivní výpovědi respondentů. Je přitom možné, že méně šťastní lidé vnímají i své dětství v horším světle a nadhodnocují míru konfliktů v době, kdy vyrůstali. Můžeme ale předpokládat, že podobné zkreslení vysvětluje jen malou část negativního vztahu mezi konfliktním rodinným prostředím a osobní pohodou v dospělosti. Zahraniční studie totiž naznačují, že tento vztah do značné míry kauzální je [Luo, Waite 2005; Amato, Sobolewski 2001].

Výsledkům naší studie lze v sociologickém kontextu porozumět nejlépe z perspektivy životní dráhy [Chaloupková 2010]. Naš text přispívá k rostoucímu počtu studií naznačujících, že události životní dráhy mají dlouhodobý dopad na kvalitu života a zdraví. Obvykle se hovoří o dvou mechanismech, skrze něž životní dráha ovlivňuje pozdější kvalitu života. Tzv. model kritických událostí předpokládá, že stresové zážitky či negativní vlivy prostředí jedince „naprogramují“, aby byl náchylnější vůči stresu a psychické nepohodě. Tzv. kumulativní model vychází z toho, že určité události či podmínky raného života ovlivňují pozdější životní dráhu a relativní výhody či nevýhody se kumulují [Hamplová 2012]. Naše studie podporuje obě interpretace dopadů životní dráhy. Ukazuje se totiž, že v případně hodnotící stránce kvality života (spokojenost se životem) hrají roli především události životní dráhy a kumulativní výhody. Pokud sociodemografickou situaci jedince kontrolujeme, vliv konfliktního rodinného prostředí zmizí. Jestliže však studujeme souvislost mezi dětstvím prožitým v konfliktním rodinném prostředí a výskytem negativních emocí (či nedostatkem pozitivních emocí), sociodemografické faktory nedovedou vztah plně vysvětlit. V tomto případě se zdá hrát roli především druhý mechanismus, a to určité nastavení jedince, který je pak i v dospělosti náchylnější k psychické nepohodě.

DANA HAMPLOVÁ vystudovala sociologii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde rovněž získala Ph.D. ze sociologie a kde se později v tomto oboru habilitovala. V letech 2002–2004 působila na univerzitě v německém Bambergu a v letech 2006–2010 na McGill University v kanadském Montrealu. V současnosti pracuje jako vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a přednáší na FF UK. Věnuje se srovnávacímu výzkumu, a to především otázkám rodinného chování, kvality života, sociální stratifikace a sociologii náboženství.

ROMANA TRUSÍNOVÁ vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Do roku 2016 pracovala v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., kde se věnovala především problematice mezigeneračních vztahů, ateismu a metodologii kvantitativních výzkumů.

Literatura

- Ahuvia, A. 2008. „If Money Doesn't Make Us Happy, Why Do We Act As If It Does?“ *Journal of Economic Psychology* 29: 491–507, <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.11.005>.
- Amato, P. R., A. Booth. 2001. „The Legacy of Parents' Marital Discord: Consequences for Children's Marital Quality.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 81: 627–638, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.4.627>.
- Amato, P. R., J. Cheadle. 2005. „The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-being across Three Generations.“ *Journal of Marriage and Family* 67: 191–206, <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2005.00014.x>.
- Amato, P. R., J. M. Sobolewski. 2001. „The Effects of Divorce and Marital Discord on Adult Children's Psychological Well-being.“ *American Sociological Review* 66: 900–921, <https://doi.org/10.2307/3088878>.
- Braveman, P. A., C. Cubbin, S. Egerter, D. R. Williams, E. Pamuk. 2010. „Socioeconomic Disparities in Health in the United States: What the Patterns Tell Us.“ *American Journal of Public Health* 100: S186–S196, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2009.166082>.
- Clark, A. E., P. Frijters, M. A. Shields. 2008. „Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles.“ *Journal of Economic Literature* 46: 95–144, <https://doi.org/10.1257/jel.46.1.95>.
- Demey, D., A. Berrington, M. Evandrou, J. Falkingham. 2014. „Living Alone and Psychological Well-being in Mid-life: Does Partnership History Matter?“ *Journal of Epidemiology and Community Health* 68: 403–410, <https://doi.org/10.1136/jech-2013-202932>.
- Diekmann, A., H. Engelhardt. 1999. „The Social Inheritance of Divorce: Effects of Parent's Family Type in Postwar Germany.“ *American Sociological Review* 64: 783–793, <https://doi.org/10.2307/2657402>.
- Diekmann, A., K. Schmidheiny. 2013. „The Intergenerational Transmission of Divorce: A Fifteen-country Study with the Fertility and Family Survey.“ *Comparative Sociology* 12: 211–235, <https://doi.org/10.1163/15691330-12341261>.
- Diener, E. 2009. *The Science of Well-Being. The Collected Works of Ed Diener*. Dordrecht: Springer, <https://doi.org/10.1007/978-90-481-2350-6>.
- Diener, E., R. E. Lucas. 2000. „Subjective Emotional Well-Being.“ In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones (ed.). *Handbook of Emotions*. New York: The Guilford Press.
- Dronkers, J., J. Härkönen. 2008. „The Intergenerational Transmission of Divorce in

- Cross-national Perspective: Results from the Fertility and Family Surveys." *Population Studies* 62: 273–288, <https://doi.org/10.1080/00324720802320475>.
- Easterlin, R. A. 2001. „Income and Happiness: Towards a Unified Theory." *The Economic Journal* 111: 465–484, <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00646>.
- Elstad, J. I. 2005. „Childhood Adversities and Health Variations among Middle-aged Men: A Retrospective Lifecourse Study." *The European Journal of Public Health* 15: 51–58, <https://doi.org/10.1093/eurpub/cki114>.
- Frey, B. S. 2010. *Happiness: A Revolution in Economics* [Kindle edition]. Cambridge: The MIT Press.
- Fučík, P. 2016. „Where are the Effects of Family Structure? The Educational Level, Current Partnership, and Income Level of the Czech Adult Population Socialized in Single-parent Families." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 52: 375–402, <https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.3.263>.
- Gager, C. T., S. T. Yabiku, M. R. Linver. 2016. „Conflict or Divorce? Does Parental Conflict and/or Divorce Increase the Likelihood of Adult Children's Cohabiting and Marital Dissolution?" *Marriage & Family Review* 52: 243–261, <https://doi.org/10.1080/01494929.2015.1095267>.
- Gerard, J. M., Ch. Buehler, K. Franck, O. Anderson. 2005. „In the Eyes of the Beholder: Cognitive Appraisals as Mediators of the Association between Interparental Conflict and Youth Maladjustment." *Journal of Family Psychology* 19: 376–384, <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.3.376>.
- Ghazarian, S. R., Ch. Buehler. 2010. „Interparental Conflict and Academic Achievement: An Examination of Mediating and Moderating Factors." *Journal of Youth and Adolescence* 39: 23–35, <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9360-1>.
- Hamplová, D. 2006. „Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42: 35–55.
- Hamplová, D. 2012. „Zdraví a rodinný stav: dvě stránky jedné mince?" *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48: 737–755.
- Hamplová, D. 2015. *Proč potřebujeme rodinu, práci a přátele. Štěstí ze sociologické perspektivy*. Praha: Fortuna Libri.
- Härkönen, J., J. Dronkers. 2006. „Stability and Change in the Educational Gradient of Divorce. A Comparison of Seventeen Countries." *European Sociological Review* 22: 501–517, <https://doi.org/10.1093/esr/jcl011>.
- Harold, G. T., J. J. Aitken, K. H. Shelton. 2007. „Inter-parental Conflict and Children's Academic Attainment: A Longitudinal Analysis." *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 48: 1223–1232, <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01793.x>.
- Hřebíčková, M., M. Blatný, M. Jelínek. 2010. „Osobnost jako prediktor osobní pohody v dospělosti." *Československá psychologie* 54: 31–41.
- Huppert, F. A. 2009. „Psychological Well-being: Evidence Regarding Its Causes and Consequences." *Applied Psychology: Health and Well-Being* 1: 137–164, <https://doi.org/10.1111/j.1758-0854.2009.01008.x>.
- Huppert, F. A., N. Marks, A. Clark, J. Siegrist, A. Stutzer, J. Vittersø, M. Wahrendorf. 2009. „Measuring Well-being across Europe: Description of the ESS Well-being Module and Preliminary Findings." *Social Indicators Research* 91: 301–315, <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9346-0>.
- Huppert, F. A., T. T. C. So. 2013. „Flourishing across Europe: Application of a New Conceptual Framework for Defining Well-being." *Social Indicators Research* 110: 837–861, <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9966-7>.
- Chaloupková, J. 2010. „De-standardization of Early Family Trajectories in the Czech Republic: A Cross-cohort Comparison." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46: 427–451.

- Katrňák, T. 2006. „Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd základních škol v České republice.“ Pp. 173–193 in P. Matějů (ed.). *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Keyes, C. L. M. 2007. „Promoting and Protecting Mental Health as Flourishing: A Complementary Strategy for Improving National Mental Health.“ *American Psychologist* 62: 95–108, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.62.2.95>.
- Koivumaa-Honkanen, H., R. Honkanen, H. Viinamäki, K. Heikkilä, J. Kaprio, M. Koskenvuo. 2000. „Self-reported Life Satisfaction and 20-year Mortality in Healthy Finnish Adults.“ *American Journal of Epidemiology* 152: 983–991, <https://doi.org/10.1093/aje/152.10.983>.
- Koopmans, T. A., J. M. Geleijns, F. G. Zitman, E. J. Giltay. 2010. „Effects of Happiness on All-cause Mortality during 15 Years of Follow-up: The Arnhem Elderly Study.“ *Journal of Happiness Studies* 11: 113–124, <https://doi.org/10.1007/s10902-008-9127-0>.
- Kotková, M., L. Lacinová. 2016. „Rodičovský konflikt a adaptační potíže dětí: Význam komunikace s dítětem.“ *Československá psychologie* 60: 290–304.
- Krause, N. 2004. „Lifetime Trauma, Emotional Support, and Life Satisfaction among Older Adults.“ *The Gerontologist* 44: 615–623, <https://doi.org/10.1093/geront/44.5.615>.
- Kreidl, M., M. Štípková, B. Hubatková, L. Rabušic. 2013. „Variations in the Effect of Parental Breakup on Children's Education.“ *Working Paper* 03-13. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Lacinová, L., R. Michalčáková, O. Bouša. 2013. „Interparental Conflict Appraisal and General Fearfulness in Middle Adolescence.“ *Vulnerable Children and Youth Studies* 8: 29–36, <https://doi.org/10.1080/17450128.2012.726383>.
- Luo, Y., L. J. Waite. 2005. „The Impact of Childhood and Adult SES on Physical, Mental, and Cognitive Well-being in Later Life.“ *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 60: S93–S101, <https://doi.org/10.1093/geronb/60.2.S93>.
- Lyubomirsky, S., L. King, E. Diener. 2005. „The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?“ *Psychological Bulletin* 131: 803–855, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>.
- Mareš, P. 2002. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- McKee-Ryan, F., Z. Song, C. R. W., A. J. Kinicki. 2005. „Psychological and Physical Well-being during Unemployment: A Meta-analytic Study.“ *Journal of Applied Psychology* 90: 53–76, <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.1.53>.
- Nes, R. B., E. Røysamb, K. Tambs, J. R. Harris, T. Reichborn-Kjennerud. 2006. „Subjective Well-being: Genetic and Environmental Contributions to Stability and Change.“ *Psychological Medicine* 36: 1033–1042, <https://doi.org/10.1017/S0033291706007409>.
- Nikolas, M., K. L. Klump, S. A. Burt. 2012. „Youth Appraisals of Inter-parental Conflict and Genetic and Environmental Contributions to Attention-deficit Hyperactivity Disorder: Examination of GxE Effects in a Twin Sample.“ *Journal of Abnormal Child Psychology* 40: 543–554, <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9583-6>.
- Radloff, L. S. 1977. „The CES-D Scale: A Self-report Depression Scale for Research in the General Population.“ *Applied Psychological Measurement* 1: 385–401, <https://doi.org/10.1177/014662167700100306>.
- Repetti, R. L., S. E. Taylor, T. E. Seeman. 2002. „Risky Families: Family Social Environments and the Mental and Physical Health of Offspring.“ *Psychological Bulletin* 128: 330–366, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.2.330>.
- Rich Harris, J. 2011. *The Nurture Assumption: Why Children Turn out the Way They Do*. New York: Simon and Schuster.
- Ross, C. E., J. Mirowsky. 1999. „Parental Divorce, Life-course Disruption, and Adult

- Depression." *Journal of Marriage and Family* 61: 1034–1045, <https://doi.org/10.2307/354022>.
- Sin, N. L., S. Lyubomirsky. 2009. „Enhancing Well-being and Alleviating Depressive Symptoms with Positive Psychology Interventions: A Practice-Friendly Meta-analysis." *Journal of Clinical Psychology* 65: 467–487, <https://doi.org/10.1002/jclp.20593>.
- Trampotová, O., L. Lacinová. 2015. „Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných koncepcí." *Československá psychologie* 59: 57–70.
- Varelius, J. 2013. „Objective Explanations of Individual Well-being." Pp. 15–30 in A. Delle Fave (ed.). *The Exploration of Happiness*. Dordrecht: Springer, https://doi.org/10.1007/978-94-007-5702-8_2.
- Večerník, J. 2014. „Subjektivní blahobyt v České republice a střední Evropě: Makro- a mikro-determinanty." *Politická ekonomie* 62: 249–269, <https://doi.org/10.18267/j.polek.949>.
- Warr, P. B. 2007. *Work, Happiness, and Unhappiness* [Kindle edition]. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Weiss, A., T. C. Bates, M. Luciano. 2008. „Happiness is a Personal(ity) Thing: The Genetics of Personality and Well-being in a Representative Sample." *Psychological Science* 19: 205–210, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02068.x>.
- Wilmoth, J., G. Koso. 2002. „Does Marital History Matter? Marital Status and Wealth Outcomes among Pre-retirement Adults." *Journal of Marriage and the Family* 64: 254–268, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00254.x>.